

Proces stawania się nauczycielem w koncepcji kształcenia ustawicznego

The process of becoming a teacher
in the concept of lifelong learning

Słowa kluczowe: nauczyciel, edukacja ustawiczna, rozwój zawodowy.

Key words: teacher, continuing education, professional development.

Abstract: The article presents an important issue, which is continuing education in the professional development of the teacher. Lifelong learning and becoming a teacher are connected and mutually conditioning. The subject matter of the article fits into the image of the modern world, in which education and the role of the teacher are redefined.

Wprowadzenie. Autorzy ukazują proces stawania się nauczycielem, podkreślają ciągłość, permanentność i nieskończoność w osiągnięciu profesjonalizacji tego zawodu. Posługiwanie się terminem „stawanie się” sugeruje rozważania tematyczne podejmowane w koncepcji konstruktywizmu, którego cechą jest tworzenie, konstruowanie, budowanie, nadawanie znaczeń w rozumieniu działań dążących do osiągnięcia kolejnych etapów rozwoju osobowego i zawodowego.

Tematyka artykułu wpisuje się w obraz współczesnego świata, w którym edukacja i rola nauczyciela są na nowo definiowane. Wynika to z odrzucenia tradycyjnego obrazu szkoły jako instytucji nauczającej oraz tradycyjnego obrazu nauczyciela w kierunku edukacji rozumianej jako proces poszukiwania, tworzenia i przetwarzania informacji oraz budowania wiedzy o sobie i świecie. Wartością edukacyjną stają się osobiste doświadczenia uczniów i nauczycieli oraz aktywność obu podmiotów w zakresie ciągłego doskonalenia się, a zawód nauczyciela, jego status i autorytet są konstruowane w codzienności edukacyjnej. Nauczyciel w roli informatora czy nieomylnego eksperta ustępuje miejsca nauczycielowi refleksyjnemu. Wiedza zdobywana/przyswajana ustępuje miejsca wiedzy konstruowanej, tworzonej w wymiarze osobistych doświadczeń i indywidualnych potrzeb. Współczesna edukacja nie ogranicza się do szkoły i uczniów, ale zdecydowanie wykracza poza ograniczenia instytucjonalne i wiekowe. Potrzeba ciągłego uczenia się osób w różnym wieku i różnych formach jest warunkiem oraz efektem postępu naukowego i technicznego, a w jej ramach dokonuje się proces kształtowania i dojrzewania zawodowego. Połączenie idei kształcenia ciągłego/ustawicznego

z procesem stawania się nauczycielem otwiera nową perspektywę dla redefiniowania i rozumienia zawodu nauczyciela. Jest to szczególnie ważne dzisiaj, kiedy mówimy o zachwianiu autorytetu nauczyciela, którego prestiż/sława mają charakter dynamiczny i uwarunkowane są historycznie¹.

Dyskusja wokół pozycji społecznej nauczyciela ma miejsce w wielu krajach (Fuller, Goodwyn, Brophy, Pérez-Díaz i Rodríguez, 2014; Verhoeven i in., 2006)². Tematyką zmiany roli nauczyciela zajmowali się w Polsce m.in. Henryka Kwiatkowska (2005), Tomasz Szkudlarek (2009), Mirosława Nowak-Dziemianowicz (2001) Wanda Dróżka (2008)³. Teresa Chmiel w książce *Wizje i (re)wizje przygotowania do zawodu nauczyciela* pokazuje ewolucję postrzegania tego zawodu od nauczyciela zaangażowanego w działania społeczne do obrazu nauczyciela, którego cechuje refleksyjność i gotowość do ciągłego rozwoju⁴.

Koncepcja kształcenia ustawicznego. Idea kształcenia ustawicznego/całozyciowego jest wciąż ważnym tematem w dyskusjach o edukacji zarówno w kraju, jak i poza jego granicami, zwłaszcza w zakresie definiowania i rozumienia terminu, który pozostaje niejednoznaczny i wielorako definiowany. Przedmiotem dyskusji, a nawet sporu naukowego jest ustalenie jej początku. Zdaniem Bogdana Suchodolskiego nie jest to nowe zjawisko, gdyż pierwsze założenia dla kształcenia ustawicznego zostały sformułowane w pierwszym ćwierćwieczu dwudziestego stulecia⁵. Jak podają niektóre źródła, uczenie się przez całe życie głosił Szymon Marycjusz w połowie XV wieku⁶. Idea kształcenia ustawicznego podejmowana była w pracach przedstawicieli pedagogiki społecznej, m.in. u Bogdana Suchodolskiego, Ryszarda Wroczyńskiego, Edmunda Trempały. Według Trempały „edukacja ustawiczna jest najlepszą inwestycją współczesnego człowieka”⁷. W roku 2000 kształcenie ustawiczne zostało zdefiniowane w dokumencie *Memorandum dotyczące kształcenia ustawicznego* jako: „wszelkie formy nauki podejmowane przez całe życie, mające na celu doskonalenie, pogłębianie wiedzy, umiejętności i kompetencji z perspektywy osobistej, obywatelskiej, społecznej i/lub zawodowej”⁸. Kształcenie ustawiczne określane jest za pomocą innych słów takich jak: edukacja permanentna, edukacja dorosłych, kształcenie ciągłe, edukacja przez całe życie. Obejmuje ono całe życie człowieka i ukierunkowane jest na jego rozwój. W literaturze kształcenie ustawiczne traktowane jest jako proces całozyciowego

¹ M. Smak, D. Walczak, *Pozycja społeczno-zawodowa nauczycieli. Raport z badania jakościowego ORE*, Warszawa 2015.

² Ibidem, s. 16.

³ H. Kwiatkowska, *Tożsamość nauczycieli. Między anomią a autonomią*, GWP, Gdańsk 2005; Szkudlarek T., *Media: szkice z filozofii i pedagogiki dystansu*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009; Dróżka W., *Generacja wielkiej zmiany. Studium autobiografii średniego pokolenia nauczycieli polskich 2004*, 2008; M. Nowak-Dziemianowicz, *Oblicza nauczyciela. Oblicza szkoły*, UMK, Toruń 2001.

⁴ Zob. T. Chmiel, *Wizje i (re) wizje zawodu nauczyciela*, DSW, Wrocław 2014.

⁵ B. Suchodolski, *Edukacja permanentna- rozdroża i nadzieje*, Warszawa 2003.

⁶ Zob. Z. Wiatrowski, *Edukacja ustawiczna-nadalnieokreślona*, (w:) *Edukacja Ustawiczna Dorosłych* 1/2012, s. 41.

⁷ E. Trempała, *Edukacja ustawiczna- wymóg współczesności*, (w:) *Pedagogika społeczna. Pytania o XXI wiek*. Żak, Warszawa 1999, s. 153–164 (153).

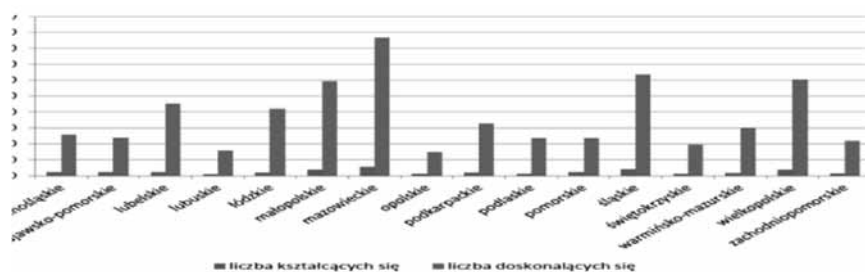
⁸ *Memorandum dotyczące kształcenia ustawicznego*, Bruksela 30 października 2000 r.

uczenia się oraz jako forma kształcenia pozszkolnego⁹, chociaż znane są stanowiska akcentujące ograniczenia w edukacji dorosłych rozumianej jako forma zewnętrznej interwencji rozwojowej (Malewski)¹⁰. W Polsce tematem edukacji ustawicznej zajmowali się m.in. Malewski, Aleksander, Urbańczyk, Frąckowiak, Kamińska, Czerniawska, Solarczyk-Szwec, Półturzycki, Trempała., Wiatrowski, Grondas i Żmijski, Day, Kosiba.

Proces stawania się zawodowego wpisuje się w koncepcję uczenia się przez całe życie, co podkreśla fakt, iż nabycie pełnych kwalifikacji do wykonywania zawodu, zwłaszcza nauczyciela nie jest możliwe i wymaga ustawicznego doskonalenia oraz ciągłego rozwoju. W świecie ustawicznych i dynamicznych zmian nie można nauczyć się raz na całe życie i nie można zdobyć pełnych kwalifikacji do bycia nauczycielem. Koncepcja człowieka jako jednostki wyposażonej w określone własności zostaje zastąpiona „kategorią bytu rozwijającego się”¹¹.

Kształcenie ustawiczne to proces ciągłego stawania się, aktywność edukacyjna jednostki ukierunkowana na kształtowanie kompetencji w zakresie wiedzy, umiejętności oraz postaw. Jak zauważa Tadeusz Pilch, „kształtowanie ustawiczne w zasadzie składa ofertę człowiekowi dorosłemu. Nie stawia żadnych wymogów formalnych”¹². W jego systemie mieszczą się zarówno szkoły dla dorosłych, jak i placówki pozaszkolne, uniwersytety ludowe i powszechnie, ośrodki szkoleniowe, kursy, centra kształcenia ustawicznego, środki masowego komunikowania się z telewizją, radiem, prasą oraz specjalistyczne wydawnictwa, a w nich pakiety multimedialne¹³. Struktura kształcenia ustawicznego obejmuje: doskonalenie zawodowe, samokształcenie i samodoskonalenie. Istotnym i dość powszechnym jego elementem jest doskonalenie zawodowe jako źródło rozwoju zawodowego. Może ono być prowadzone w instytucjach pozaszkolnych, miejscu pracy nauczyciela oraz w formie indywidualnej/samokształceniowej. Dla zilustrowania skali zjawiska doskonalenia nauczycieli w ramach form instytucjonalnych prezentuję poniższe zestawienie.

Wykres 1. Struktura kształcenia i doskonalenia się nauczycieli w roku 2014/2015

Źródło: M. Rachubska. Nauczyciele w roku szkolnym 2014/2015. Raport ORE, Warszawa <https://doskonaleniewsieci.pl/Upload/Artykuly/raporty/Raport.%20Nauczyciele%202014-2015.pdf>

⁹ Z. Wiatrowski, *Podstawy pedagogiki pracy* Akademia Bydgoska, Bydgoszcz 2005, s. 364–365.

¹⁰ M. Malewski, *Przymus i wolność w edukacji dorosłych*, (w:) Teraźniejszość. Człowiek. Edukacja 1(17)/2002.

¹¹ K. Rosner, *Narracja, tożsamość, czas*. Kraków: Universitas, 2003, s. 6.

¹² T. Pilch, *Spory o edukację* Żak Warszawa, 1999, s. 199.

¹³ Ibidem.

Z analizy danych wynika, że liczba nauczycieli doskonalących się jest zdecydowanie wyższa niż liczba nauczycieli kształcących się w kierunku zawodowym. Najwięcej nauczycieli podejmujących doskonalenie zawodowe jest w województwie mazowieckim, śląskim i wielkopolskim, a najmniej w województwie opolskim i lubuskim (dane z roku 2014/2015).

Współczesny nauczyciel i proces jego stawania się. Współczesny świat kształtuje człowieka wielowymiarowego¹⁴, który potrafi sprostać oczekiwaniom społecznym i ma zdolność adaptacji do zmieniającej się rzeczywistości. Dzisiaj nie ma trwałych rozwiązań, pewnych i sprawdzonych sposobów działania, a wiedza jest tylko jednym z wielu elementów bycia w świecie zmiany. Szkoła zatem jest jednym z wielu źródeł wiedzy. Wzrasta zapotrzebowanie na ludzi otwartych, kreatywnych, świadomie uczestniczących w codzienności zawodowej, co podważa adaptacyjny model nauczyciela z jednoczesnym promowaniem modelu nauczyciela refleksyjnego, który wie co, jak, kiedy i dlaczego¹⁵.

Stawanie się jest kategorią odnoszącą się do rozwoju człowieka i związane jest z przyjmowaniem oraz kształtowaniem swojej roli, co dokonuje się poprzez zdobywanie wiedzy, rozwijanie umiejętności, kształtowanie i doskonalenie siebie, budowanie własnej tożsamości zawodowej zarówno w formach kształcenia instytucjonalnego, jak też samokształcenia. Stawanie się na płaszczyźnie zawodowej to inaczej wchodzenie w określoną rolę, zdobywanie niezbędnej wiedzy i umiejętności, a przede wszystkim adaptacja i zdobywanie doświadczeń, czego efektem jest rozwój zawodowy. Stawanie się nauczycielem to złożony proces, uwarunkowany wieloczynnikowo, który wg Hanny Kędzierskiej obejmuje trzy etapy:

1. Etap edukacji nauczycielskiej, który trwa od 3 do 5 lat.
2. Etap przejścia/adaptacji, który trwa od 1 do 2 lat.
3. Etap uczenia się profesji w miejscu pracy, który trwa od ok. 2 roku¹⁶.

Korelują one ze stadiami rozwoju zawodowego nauczycieli, których autorem jest Robert Kwaśnica. Wyróżnia on: stadium przedkonwencjonalne (wchodzenie w rolę zawodową), stadium konwencjonalne (pełna adaptacja w roli zawodowej) oraz stadium postkonwencjonalne (okres twórczego przekraczania roli zawodowej)¹⁷.

Etap pierwszy stanowi fundament/bazę dla budowania własnej roli zawodowej poprzez edukację nauczycielską w przyjętym systemie kształcenia nauczycieli. Jest to etap trwający od 3 do 5 lat, którego celem jest zdobycie maksymalnej wiedzy, podstawowych umiejętności oraz ukształtowanie cech niezbędnych do pracy dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej. Jest to kształcenie formalne, instytucjonalne, zaplanowane i systematyczne. Efektem kształcenia ma być takie przygotowanie nauczyciela do działań zawodowych, aby mógł on realizować zadania o charakterze dydaktycznym, wychowawczym i opiekuńczym oraz skutecznie radził sobie w różnych przestrzeniach edukacji szkolnej. Okres kształcenia

¹⁴ Zob. J. Koziński, *Człowiek wielowymiarowy*, Żak, Warszawa 1998.

¹⁵ M. Nowak-Dziemianowicz, *Oblicza nauczyciela. Oblicza szkoły*, UMK, Toruń 2001.

¹⁶ H. Kędzierska, *Modele uczenia się profesji nauczyciela*, materiały ORE.

¹⁷ R. Kwaśnica, *Wprowadzenie do myślenia o wspomaganiu nauczycieli w rozwoju*, Wrocław 1994, s. 26.

akademickiego to też wdrażanie adepta do pracy nad sobą w zakresie rozwijania zdolności do refleksyjnego działania, radzenia sobie w nieznanym i zaskakujących sytuacjach edukacyjnych, umiejętności systematycznego budowania własnej ścieżki rozwoju zawodowego. Aktualny system kształcenia nauczycieli nadmiernie koncentruje się na rozwijaniu sprawności dydaktycznej z pominięciem rozwoju osobowego przyszłych nauczycieli. W pracy pedagogicznej niezwykle ważne są cechy osobowościowe i charakterologiczne oraz ich ustawiczny rozwój. Na tym etapie akcent kształcenia położony jest na przygotowanie metodyczno-praktyczne, tymczasem J. Rutkowiak postuluje metodykę tworzenia własnego pomysłu, rozważając kształcenie nauczycieli do dialogu przez dialog¹⁸.

Etap drugi wiąże się z wejściem w rolę i praktykę edukacyjną. Tranzycja ze szkoły na rynek pracy jest różnie odczuwana i postrzegana przez młodych nauczycieli. Szczególnie ważny jest pierwszy rok pracy nauczyciela, który może być podstawą dla przyszłego profesjonalizmu albo źródłem kształtowania się pozorowanych zachowań zawodowych. Dochodzi tu do konfrontacji wyobrażeń o kompetencjach i profesjonalizmie, oczekiwań z codziennością pedagogiczną, która testuje gotowość osoby do pracy nauczycielskiej. Zjawisko zwane „szokiem praktyki” wynika z rozbieżności oczekiwań i codzienności zawodowej¹⁹. Na tym etapie stawanie się nauczycielem ma charakter behawioralny i normatywny, dotyczy poznania i usytuowania siebie w roli wyznaczonej przez akty normatywne, obserwowania i powielania zachowań akceptowanych w danym środowisku i odtwarzania wyuczonych sposobów postępowania dydaktyczno-wychowawczego. Jest to okres, w którym wyciszona zostaje własna kreatywność i innowacyjność na rzecz naśladowania zachowań innych. Zachowania nauczyciela są odpowiedzią na oczekiwania społeczne oraz system wzmocnień pozytywnych lub negatywnych. Mają one na celu bezkonfliktowe wpisanie się w nową rolę zawodową i dobrą asymilację ze środowiskiem nauczycieli. Proces adaptacji warunkuje rozwój zawodowy i relacje z innymi, a dotyczy różnych obszarów przestrzeni edukacyjnej: miejsca pracy w znaczeniu fizycznym i symbolicznym, komunikacji z innymi nauczycielami, uczniami i rodzicami, dostosowania się do panujących/zastanych rozwiązań organizacyjnych/regulaminowych. Rozwój zawodowy polegający na podejmowaniu działań krytycznych i twórczych, które wychodzą poza wymagania wynikające z przypisanej roli zawodowej pojawia się zdecydowanie później i wiąże z wypracowaniem osobistej koncepcji roli nauczyciela oraz indywidualnego rozumienia rzeczywistości edukacyjnej.

Etap III polega na uczeniu się profesji w miejscu pracy, chociaż ograniczony czasowo przez autorkę klasyfikacji, pozostaje nieograniczony w znaczeniu procesu stawania się nauczycielem. W tym czasie uczenie się przyjmuje różne formy od uczenia się jednostkowego poprzez uczenie się zbiorowe, od uczenia się instytucjonalnego poprzez samokształcenie, od uczenia się ogólnego do szczegółowego/specjalistycznego. Źródłem uczenia się w drodze do profesjonalizmu zawodowego są zarówno inne osoby, technologie informacyjne, książki ale też wspólne przestrzenie i bycie z innymi. Zasoby

¹⁸ J. Rutkowiak, *Czy jest możliwe kształcenie nauczycieli do dialogu przez dialog*, (w:) Pytanie, dialog, wychowanie, red. J. Rutkowiak, Warszawa 1992.

¹⁹ Za: M. Grochowalska, *Dylematy nowicjusza. Konteksty stawania się nauczycielem edukacji przedszkolnej*, (w:) Edukacja Elementarna, EETP 31, 2014, 1, s. 27–40 9, s. 31.

osobiste i indywidualne doświadczenia budują w nauczycielu postawę krytyczną wobec rzeczywistości, która przekłada się na zachowania wychodzące poza akceptowane rozwiązania i ustalone procedury postępowania. Pojawia się pojęcie „niepokornego nauczyciela”, który nie daje się szybko zaszufłakować, podporządkować czy uzależnić od codziennych procedur działania. Jest to synonim nauczyciela myślącego krytycznie, kreatywnego, refleksyjnego i wrażliwego na bodźce sytuacyjne oraz potrzeby.

Podsumowanie. Stawanie się nauczycielem to długotrwały proces, który buduje profesjonalizm i kształtuje postawę poszukiwacza, badacza. Współczesny nauczyciel jest kreatorem swojej roli zawodowej realizowanej w czasie niedokonanym, co akcentuje relację między dwoma kluczowymi terminami: stawanie się i kształcenie ustawiczne. Ich wspólnymi cechami są: aktywność i zmiana.

Bibliografia

1. Chmiel T. (2014), *Wizje i (re) wizje zawodu nauczyciela*, DSW, Wrocław.
2. Dróżka W. (2008), *Generacja wielkiej zmiany. Studium autobiografii średniego pokolenia nauczycieli polskich 2004*.
3. Grochowalska M. (2014), *Dylematy nowicjusza. Konteksty stawania się nauczycielem edukacji przedszkolnej*, (w:) *Edukacja Elementarna*, EETP 31, 1, s. 27–40.
4. Kędzierska H. *Modele uczenia się profesji nauczyciela*, materiały ORE.
5. Kozielecki J. (1998), *Człowiek wielowymiarowy*, Żak, Warszawa.
6. Kwaśnica R. (1994), *Wprowadzenie do myślenia o wspomaganiu nauczycieli w rozwoju*, Wrocław, DSW
7. Kwiatkowska H (2005), *Tożsamość nauczycieli. Między anomią a autonomią*, GWP, Gdańsk,
8. Malewski M. (2002), *Przymus i wolność w edukacji dorosłych*, (w:) *Teraźniejszość. Człowiek. Edukacja* 1(17)
9. *Memorandum dotyczące kształcenia ustawicznego*, Bruksela 30 października 2000 r.
10. Nowak-Dziemianowicz M. (2001), *Oblicza nauczyciela. Oblicza szkoły*, UMK, Toruń.
11. Pilch T. (1999), *Spory o edukację*, Żak, Warszawa.
12. Poliwska- Gorczyńska A. (2013), *Ustawiczne kształcenie na nauczycieli. Potrzeba czy konieczność?*, (w:) *Studia Dydaktyczne* 24–25/2013, s. 81–93.
13. Rachubska M., *Nauczyciele w roku szkolnym 2014/2015. Raport ORE*, Warszawa <https://doskonaleniewsieci.pl/Upload/Artykuly/raporty/Raport.%20Nauczyciele%202014-2015.pdf>
14. Rosner K. (2003), *Narracja, tożsamość, czas*, Universitas, Kraków.
15. Rutkowiak J. (1992), *Czy jest możliwe kształcenie nauczycieli do dialogu przez dialog*, (w:) *Pytanie, dialog, wychowanie*, red. J. Rutkowiak, PWN, Warszawa.
16. Smak M, Walczak D. (2015), *Pozycja społeczno-zawodowa nauczycieli. Raport z badania jakościowego ORE*, Warszawa.
17. Suchodolski B. (2003), *Edukacja permanentna- rozdroża i nadzieje*, Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej, Warszawa.
18. Szkudlarek T. (2009), *Media: szkice z filozofii i pedagogiki dystansu*, Impuls, Kraków.
19. Trempała E. (1999), *Edukacja ustawiczna- wymóg współczesności*, (w:) *Pedagogika społeczna. Pytania o XXI wiek*, Żak, Warszawa, s. 153–164.
20. Wiatrowski Z. (2005), *Podstawy pedagogiki pracy Bydgoszcz*, Akademia Bydgoska.

dr Zbigniew OSTRACH – Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu,
e-mail: zostrach@pwsz-ns.edu.pl,

dr hab. Barbara SKALBANIA – Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach,
e-mail: skalbania@op.pl